

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Проблема розвитку творчого мислення поставала перед людством ще з давніх давен. Вміння знаходити нестандартні рішення завжди цінувалося. Історія і навіть повсякденний досвід дає нам багато прикладів того, що кожна людина мислить по-своєму. Але тут наголосимо на нестандартності мислення, яке лежить в основі майже всіх винаходів, наукових відкриттів, воно в усі часи призводило до народження ідей, що рухали людство вперед.

Постановка проблеми розвитку творчого мислення у загальному вигляді невід'ємно пов'язана з розвитком творчої особистості та інформаційною лавиною. Науково-технічний прогрес створив ряд протиріч, пов'язаних з великою кількістю інформації: 1) з одного боку, поява нових наук розширює діапазон спеціальностей, створюючи нові системи і міжпредметні зв'язки. Треба витратити багато часу, щоб з ними ознайомитися; з іншого – необхідність досконало дослідити проблему звужує галузь, концентруючи увагу на маленькій ділянці; 2) спеціалізація розробок, як правило, звужує галузь методик, що застосовуються, породжуючи професійний консерватизм. При цьому втрачається здібність сприймати щось незвичайне для добре знайомої галузі, а широта знань не завжди дає змогу зробити вибір на користь методики, яка більш підходить у даному випадку; 3) суспільство зацікавлено у вузьких спеціалістах, які забезпечують високу продуктивність праці, у тому числі й інтелектуальної, а знання швидко застарівають; підготування ж нових спеціалістів потребує великих коштів; 4) також тут діє і психологічний фактор: особистість комфортно почуває себе у знайомій галузі і, природно, опирається переходові до незнайомого середовища. Розвиток же виробництва потребує кожен раз спеціалістів для нових напрямів [1: 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми професійного становлення особистості, свідчить про те, що формування гармонійно розвинутої особистості, яка поєднує духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість, – важливе завдання нової української школи. у зв'язку з цим велика увага приділяється розвитку творчої особистості. Творче мислення в цьому контексті виступає як один із її формуючих факторів.

Творче мислення – мислення, результатом якого є відкриття принципово нового або вдосконаленого рішення тієї чи іншої задачі. Таке мислення спрямоване на створення нових ідей. Взагалі за своєю суттю мислення завжди є творчим, продуктивним.

Водночас невирішеним залишається питання щодо складу самого творчого мислення. Ціллю даної статті виступає необхідність виокремлення складових творчого мислення для того, щоб цілеспрямовано керувати його розвитком у контексті професійної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження базується на детальному аналізі наукових доробок, що дозволило нам виокремити характерні риси творчого мислення.

Характерними складниками творчого мислення виступають:

- *діалектичність мислення*: сприйняття об'єктів (фактів, понять) у розвитку, сприйняття їх протилежних сторін, здібність виявляти і переборювати протиріччя, які виникають у процесі розвитку;

- *системність мислення*: бачення різноманітності властивостей і взаємозв'язків між різними об'єктами (фактами, поняттями);

- *незалежність мислення* (з одного боку, для того, щоб сказати нове слово у науці і техніці, необхідна власна точка зору, незалежна від авторитетів; з другого, – необхідна незалежність від власних поглядів і переконань, тобто здібність визнавати свої помилки: без цього неможливий рух уперед). Краще всіх, мабуть, з приводу незалежності мислення сказав М. Фарадей: “Я готовий визнати, що можу в багатьох випадках помилятися, – жодній людині не притамаєно бути абсолютно правою в фізичній науці, яка знаходиться у стадії становлення і зміни”.

Крім цього, творче мислення включає в себе *певний світогляд*. Він індивідуальний для кожної особистості, але він містить у собі і спільні риси: визнання пізнання світу, нескінченності процесу пізнання і його важливої ролі в розвитку людства, визнання науково встановлених фактів як єдиних критеріїв істини.

Також не можна не вказати на те, що творчі особистості були і залишаються *великими трудівниками*. Вони володіють високою працездатністю, яка, у свою чергу, складається із здібності багато працювати і вміння добре організувати свою роботу.

Сучасні вимоги виробництва свідчать про потребу у творчих особистостях. Цей факт не обходить професійну сферу. Саме професійна підготовка повинна бути спрямована на виховання творчих особистостей, спеціалістів, які б не тільки володіли знаннями, необхідними в тій чи іншій галузі, а й уміли їх застосовувати та володіти свободою мислення настільки, що те дозволяє вдаватися до нових корисних ідей, завдяки реалізації яких людство рухалося би уперед.

Які ж заходи застосовуються на Україні, щоб забезпечити її кваліфікованими кадрами, які б могли без особливих труднощів пристосовуватися до умов життя, що постійно змінюються?

В наш час створені і успішно працюють нові типи навчальних закладів, які здійснюють багаторівневу неперервну професійну освіту, яка оптимально забезпечує інтереси особистості і кадрові вимоги економіки. Соціально-економічні перетворення в суспільстві призвели до інновацій у професійній освіті, які знайшли відображення в різноманітних державних документах. Безперечно, все це має велике значення для переходу до стабілізації професійної освіти, до експериментування з новими ідеями. Разом з цим треба відмітити, що ще не створені стійкі форми діяльності професійних навчальних закладів. Причиною цього є різниця соціально-економічних умов розвитку регіонів, промислових підприємств, акціонерних товариств і фірм, які регламентують попит і пропозиції на послуги професійної школи.

Початок професійного становлення, закладання основ відбувається у професійному училищі. В умовах професійного училища є такі потреби в: гуманізації життєдіяльності колективів (педагогічного і студентського), пошукові засобів реалізації творчого потенціалу особистості на основі самоствердження як цілісного процесу формування розвинутого індивіда і суспільної істоти. Є потреба відмітити, що це актуальна, але важка задача, яка вимагає перебудови свідомості керуючих та інженерно-педагогічних праців-

ників системи профтехосвіти, створення реальних педагогічних механізмів, які б забезпечували у кожного студента – майбутнього працівника – формування вимоги постійно розвивати і реалізовувати свої здібності. Демократизація суспільного життя і такого його елемента, як система освіти, надання широких прав та повноважень місцевим органам влади і безпосередньо колективам учбових закладів стимулювали ініціативу і творчість інженерно-педагогічних працівників, призвели до втілення в життя багатьох цікавих і оригінальних авторських програм, зняли перешкоди у рішенні цілого ряду проблем професійної школи. Але цей процес створив і ряд інших труднощів, пов'язаних з невідповідністю деяких навчальних закладів успішно працювати без постійного контролю зверху, з елементами волонтаризму, з відбором змісту освіти, з різними вимогами до знань, вмінь та навичок студентів в різних типах професійних навчальних закладах [2: 15].

Правду кажучи, традиційно створеному педагогічному процесу у професійних навчальних закладах, в основному, притаманний нетворчий характер. У реальній педагогічній практиці переважає пред'явлення знань, фактів у готовому вигляді і діяльність студентів “за зразком” [3: 385]. Такий підхід формує у студента репродуктивне мислення, інтелектуальну пасивність і безініціативність, споживацьке відношення до навчання. При цьому увага викладача до особистості вихованців, їх міжособистісного спілкування в навчальному процесі дуже низька. Традиційна система не передбачає навчання студентів методології творчості і, як наслідок, недостатньо готує майбутніх працівників до творчої професійної діяльності.

Діагностування студентів першого курсу Автономібно-дорожнього технікуму ОНПУ з питання розвитку їх творчих здібностей, а точніше, творчого мислення, як основи такого роду здібностей, продемонструвало таку картину: 11% учнів мають схильність до творчого мислення, можна сказати, що їм притаманні характерні складники творчого мислення; 50 % можуть справитися з завданням творчого рівня за підказкою викладача; 39 % – студенти, що знаходяться на репродуктивному рівні, для них дуже складною є задача знаходження певних закономірностей або характерних рис того чи іншого предмета.

Однією з важливіших задач професійної освіти є створення педагогічних умов для розвитку креативних здібностей і якостей творчої особистості студента, які потрібні йому для творчої діяльності, незалежно від майбутньої конкретної професії. До таких здібностей, які забезпечують успішне розв'язання складних професійних задач, включаючи засвоєння нових видів робіт, можна віднести здібність критичного сприйняття підприємницької ситуації, технології, технічних засобів, які використовуються. Не менш важливими є здібності аналізу і синтезу, здібності створення зразків об'єктів і системи дій. Іншими, не менш важливими здібностями, які необхідно активно розвивати в навчальному процесі, є здібності виявляти вади і достоїнства предметів, гіпотез, що пропонуються, тобто бачити можливі рішення або шляхи цих рішень. Все це відрізняє творчого спеціаліста від так званого виконавця [3: 386].

Розроблена в останні роки методологія технічної творчості дозволяє перейти до системного формування творчого мислення студентів закладів професійної освіти. Ця методологія включає такі компоненти теорії розв'язання винахідницьких задач (ТРВЗ), як Закони розвитку технічних систем (ЗРТС), Методи розв'язання технічних і фізичних протиріч і Інформаційний фонд.

“Наука і освіта”, № 5-6, 2005

Іншим складником Методології є комп'ютерна система підтримки мислення – “Винахідницька машина”. Вона дозволяє за короткий проміжок часу відтворювати багатоваріантний пошук рішення. Отримані варіанти (результати) оцінюються за Законами розвитку технічних систем. На основі цього оцінювання вибирається оптимальний варіант. Використання Методології технічної творчості в навчальному процесі реалізується за допомогою формування спеціального курсу “Основи технічної творчості і комп'ютерна підтримка мислення”.

На початковому етапі викладачі, а потім і студенти усвідомлюють необхідність введення такого курсу (основна думка – розвиток творчої особистості і керування нею у процесі професійного становлення – стає мотивацією цього процесу).

На наступному етапі викладачі загальноосвітніх і спеціальних дисциплін засвоюють даний курс і на його основі формують творчі задачі з своїх предметів.

Далі в навчальний план вносяться зміни і паралельно з введенням спецкурсу змінюється структура предметів, оскільки центральним моментом стає проблема рішення індивідуальних і групових творчих задач, на основі яких практично самостійно відбувається процес засвоєння студентами творчих розділів. Викладач змінює свою роль. Він стає в більшій мірі консультантом з творчих проектів, які розробляють студенти.

Важливе місце в організації управління пошуковою пізнавальною діяльністю студентів належить дискусійній формі навчання. Вона реалізується через таку форму спілкування студентів, як “творча група”, а також фронтально через проблемну подачу навчального матеріалу на теоретичних та практичних заняттях. Творчі групи формуються викладачем з урахуванням побажань студентів до такого творчого об'єднання. Творча група включає 4 – 5 учнів (студентів). У процесі обміну думками народжуються нові ідеї, намічаються шляхи рішення певних проблем (питань), що були поставлені перед студентами. Дійсно, з таким завданням може справитися лише людина із розвиненим творчим мисленням. Намітити схему дій в тій чи іншій ситуації, діючи не “за зразком”, а спираючись на власний досвід та досвід і знання однокласників вже є творчістю.

У чому ж суть концепції неперервного формування творчого технічного мислення?

Психологами встановлено, що технічна творчість прямо пов'язана із зміною техніки, яка розвивається за певними законами. Творче технічне мислення – мислення, результатом якого є відкриття принципово нового або вдосконаленого рішення тієї чи іншої технічної задачі. Творча технічна думка може розвиватися тоді, коли відповідає закономірностям, за якими змінюється техніка. Звідси випливає, по-перше, що творче обґрунтування знань, володіння методологією технічної творчості дозволяє студентам свідомо і гарантовано керувати процесом генерування нестандартних, ефективних ідей; по-друге, акт творчого технічного мислення має специфічну логіку міркувань, яка лежить в основі пошукової розумової діяльності спеціаліста-професіонала; по-третє, джерелом творчого технічного мислення є високорозвинена уява і фантазія, багатокераність і системність мислення, що дозволяє студенту бачити проблему цілком, з різних боків; встановлювати зв'язки між ними і усередині них, при чому для кожної з них бачити минуле, теперішнє і майбутнє.

Іншими словами, творче мислення повинно бути багатоекранним, і чим більше екранів буде виникати перед студентами, тим більш оригінальне і просте рішення вони зможуть запропонувати [3: 388]. Таким

чином, даний підхід реалізує важливішу мету спільної, початкової, середньої і вищої професійної освіти – безперервність цілеспрямованого формування у студентів саме системного творчого мислення.

Мета такого курсу (підходу) – навчити майбутніх працівників орієнтуватися в нестандартних ситуаціях на виробництві і знаходити ефективні творчі рішення професійних проблем. Крім того, він виховує сміливість думки, необхідність в творчості і саморозвитку особистості [3: 391].

Розвиток творчого мислення майбутніх фахівців невід’ємно пов’язаний з їх професійним становленням, яке формується відповідно до вікових особливостей і спрямованості на ту чи іншу професію.

Професійне становлення особистості є багатомірним і багатоступеневим процесом, який можна розглядати під різними кутами зору. Найгостріше проблема професійного самовизначення постає перед учнями випускних класів.

9 клас школи – період розвитку професійної самосвідомості – сформованості у школярів особистісного смислу вибору професії, умінь співвідносити суспільні цілі вибору сфери діяльності зі своїми ідеалами.

10 – 11 класи – період уточнення соціально-професійного статусу. Учні цих класів слід залучати до профорієнтаційної діяльності на базі поглибленого вивчення предметів, до яких у них вже сформувався стійкий інтерес та здібності.

На наступному етапі слід розглядати учнів професійної школи і студентів вищих навчальних закладів. У цей період студенти включаються у професійну діяльність, поглиблено готуються до неї, набуваючи досвід життєдіяльності у трудовому колективі.

Останній етап – розвиток професіонала у процесі самої праці, коли спеціаліст, підвищуючи свою кваліфікацію, розширює сферу своєї діяльності і засвоює нові спеціальності.

Процес професійного становлення включає і переорієнтацію (у разі необхідності) на іншу професійну діяльність з урахуванням попереднього професійно-соціального досвіду й індивідуальних можливостей особистості [3: 491].

На жаль, серйозну підготовку до професійної діяльності майбутніх працівників майже не проводять в багатьох школах і професійних навчальних закладах. Таким чином, проблема професійного становлення особистості постає перед нами доволі гостро, оскільки у процесі навчання у професійних закладах освіти відбувається лише початковий етап такого роду становлення.

Перше, з чим стикаються випускники професійних навчальних закладів, улаштувавшись на роботу, це адаптація. Взагалі адаптація людини – складне явище, яке включає в себе не тільки збереження і застосування в даних умовах своїх біологічних, але й соціальних функцій: здібності приймати участь в суспільно корисній праці, здійснювати свою творчу діяльність, створювати оптимальні умови для фізичного, духовного та соціального благополуччя.

Професійна адаптація – довгий процес, який складається з двох етапів: підготовчий і безпосередній. Безпосередній етап здійснюється вже у процесі професійної діяльності на виробництві. Але більше значення має підготовчий етап профорієнтації як психологічна підготовка до того виду праці, який підлітку чи молодій людині треба буде виконувати (або навчатися йому) після закінчення школи. Профадaptaція здебільшого визначається тим, наскільки успішно майбутній працівник, отримавши спеціальність, засвоїв необхідний мінімум знань (когнітивний компо-

нент); навичок та вмінь (операційний компонент); в якій мірі в нього розвинуте почуття обов’язку, відповідальності, дисциплінованості, чи проявляє він повагу до колег (моральний компонент); наскільки швидко він запам’ятовує певні взаємозв’язки і який стиль мислення використовує для аналізу цих зв’язків (іманентний компонент); наскільки творчо відноситься до своєї трудової ролі (креативний компонент) [3: 498].

Перший рівень професійного становлення особистості, під час якого відбувається адаптація, носить назву “виконавчий”. Отже, можна визначити поняття, які відображають рівень професіоналізму. Взагалі виділяють три рівні: *непрофесіонал* (квазіпрофесіонал, професійний функціонер), *спеціаліст*, *професіонал*.

У даному випадку *виконавець* – людина, володіючи знаннями, вміннями та навичками, що дотримуються нормативів виконання діяльності, результат якої часто не відповідає меті. Людина, яка проявляє достатньо високу хаотичну активність, яка не сприяє ефективності даної професійної праці. У цей період відбувається копіювання взірців виконання тієї чи іншої діяльності (як правило не найкращих), від спеціаліста вимагається здібність до чисто репродуктивної діяльності. Головне на цьому рівні – формування навичок. Поведінка обмежується посадовими інструкціями. Тут можна спостерігати високу прилаштованість індивіда до норм, умов, обставин праці. Процес праці виступає як неприсмний обов’язок.

На другому рівні “*планування*” (рівень *спеціаліста*) з’являються вже деякі уявлення про діяльність в цілому, людина переходить до більш крупних одиниць. *Спеціаліст* – людина, що володіє знаннями, вміннями, навичками та особистісними особливостями, необхідними для виконання професійної діяльності; людина, що самостійно знаходить засоби досягнення мети, результат якої відповідає задуму (встановленому нормативу). Спеціаліст визнає, що способи, які він використовує у своїй діяльності, не найкращі, а змінити щось у більшості випадків він ще не може. У такому випадку людина намагається самовивразитися, самореалізуватися через професію, але як помітив Б.С. Братусь, самореалізуватися може і фашист, і злочинець [4: 11]. На першому місці стоїть самореалізація, навіть якщо це робиться за рахунок самої діяльності. При цьому відбувається ідентифікація з самою професією, що дозволяє відповідати професійним цінностям, але перешкоджає особистісному росту. На цьому рівні професіоналізму професійні та особистісні якості живуть “окремим життям”: на роботі людина одна, поза роботою – інша. Це пояснюється тим, що нема системостворюючого фактора, який об’єднав би ці якості в єдину цілісну систему – особистість професіонала і зумовив би цілісність її діяльності.

На третьому рівні – “*проектування*” (рівень *професіонала*) відбувається перехід до принципово нового сприйняття будови професійної діяльності як цілісного утворення. *Професіонал* – людина, яка усвідомила своє життєве призначення, і яка є суб’єктом своєї праці і володіє діяльністю в цілому, результати праці якої перевищують результат, що був задуманий раніше в меті; людина, яка усвідомила свою відповідальність за наслідки реалізації діяльності і володіє свободою у створенні засобів її виконання. На цьому рівні з’являється радість творчості, почуття хазяїна праці. Робота з обов’язку перетворюється на необхідність, відбувається перетворення праці в культуру – це особливий рівень діяльності. У такому випадку особистість починає володіти універсальними здібностями, які дозволяють їй виконувати однаково успішно багато видів діяльностей. Дана людина випереджає

свій час, вона часто залишається незрозумілою через те, що бачить стратегічні шляхи розвитку сучасного їй суспільства, а не тільки розвиток і перетворення окремих професійних сфер. Можливо саме тому багато професіоналів стають суспільними діячами. Як приклад можна навести імена деяких науковців і письменників – В.І.Вернадський, у наш час – А.Д.Сахаров, А.І.Солженіцин. Діяльність цих професіоналів складно означити даним поняттям, так як часто результат, отриманий наприкінці її виконання, виходить перевищуючим первісний задум. Як відмітив В.А. Пономаренко, "...професіоналізм – категорія людського життя, що являє собою систему особистісних, світоглядних, ділових, професійних і моральних якостей. Стержнем морального імперативу тут є мораль діяльності, для якої самозбереження зовсім не на першому місці" [5: 93].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у наступному:

- сучасні вимоги виробництва свідчать про потребу у творчих особистостях;
- існує необхідність формувати гармонійно розвинуту особистість, яка поєднує духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість;
- формування творчої особистості неможливе без розвитку її творчого мислення,

ЛІТЕРАТУРА

1. Шрагіна Л.І., Месрович М.І. Педагогіка творчості: можливості ТРВЗ як освітньої технології. // Шкільні технології. – 1997. №1. С. 35 – 47.
2. Беляева А. П. Тенденції розвитку професійного освіти // Педагогіка. – 2003. – № 6. – С. 21 – 27.
3. Профессиональная педагогика: учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям./ под ред. ак. РАО
Подано до редакції 28.10.05

В статье рассматривается творческое мышление как важный и неотъемлемый компонент профессионального становления специалиста, проблемы, с которыми сталки-

ваються складовими якого є діалектичність мислення, системність мислення, незалежність мислення, певний світогляд, великі показники працездатності;

- професійне становлення особистості формується вже в професійному училищі, а оскільки традиційно створеному педагогічному процесу в професійних навчальних закладах, в основному, притаманний нетворчий характер, виникає необхідність змінювання педагогічного підходу до цього питання;

- в останні роки розроблена методологія технічної творчості, яка дозволяє перейти до системного формування творчого мислення студентів закладів професійної освіти. Її мета – навчити майбутніх працівників орієнтуватися в нестандартних ситуаціях на виробництві і знаходити ефективні творчі рішення професійних проблем;

- для розвитку інтересів, схильностей і здібностей використовують професійні проби (моделювання, практичне виконання закінчених циклів, елементів, які характеризують професійну діяльність на різних рівнях: технологічному, функціональному, творчому), а також пошукові ситуації, експеримент, лабораторно-практичні роботи, творчі завдання.

- визначені рівні професійного становлення особистості, дозволяють орієнтуватися в питанні керування цим процесом.

С.Я.Батышьева. – М.: Ассоциация “Профессиональное образование”, 1999. – 904 с.

4. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя: Докт. дис. – М., 1995.

5. Пономаренко В.А. Психология духовности профессионала. – М., 1997.

6. Фонарёв А.Р. Развитие личности в процессе профессионализации // Вопросы психологии. 2004. – № 6 – с. 72 – 83.

РЕЗЮМЕ

вається професійна школа в зв'язі з змінами в суспільстві і пред'явленнями нових вимог до майбутніх фахівців, шляхи вирішення деяких з них.

SUMMARY

The article presents the notion of creative thinking as an important and inalienable part of professional becoming of a specialist, highlights some problems of profes-

sional school. These problems deal with changes in society and raise new claims to future specialists. The article suggests possible means of solving some of the problems.